

Buitenplaatsen in kustgebied tijdens WOII

Opzij voor Atlantikwall

Begin 1941 hadden de Duitsers de slag om Engeland nagenoeg verloren. Dat inspireerde de bezetter tot de aanleg van de megalomane Atlantikwall, die de kustlijn van het vaste land, van Noorwegen tot Zuid-Frankrijk, tegen een dreigende tegeninvasie moest beschermen. Grote delen van Nederland, kastelen en buitenplaatsen inclusief, werden ontruimd, afgebroken of gingen deel uitmaken van de verdediging.

TEKST: FRED VOGELZANG FOTOGRAFIE: ALBERT SPEELMAN

KASTEEL TER HOOGHE, MIDDELBURG.

LUCHTFOTO ENDEGEEST 1947 (BEELDBANK NEDERLANDSE KASTELENSTICHTING).

ENDEGEEST, OEGSTGEEST.

Aanvankelijk worstelden de Duitsers met de situatie aan de vaderlandse kust. Het gebied was hier en daar dichtbevolkt, er lagen belangrijke steden en de te evacueren bevolking zorgde voor logistieke problemen. Na het vastlopen van de invasie van de Sovjet-Unie waren aan het Oostfront veel soldaten nodig. Die werden deels vanuit Nederland overgeplaatst. Daardoor waren er te weinig Duitse troepen om de geplande Atlantikwall te bemannen.

Toch werd het voornemen doorgezet, mede door toedoen van de Duitse opperbevelhebber generaal Christiansen. In diens ogen was een geallieerde landing op de Nederlandse kust niet ondenkbaar. Reden waarom hij een plan liet opstellen, waarin kleine en grote verdedigingswerken langs de kust waren opgenomen.

Al snel bleken onvoldoende bouwvakkers en materialen voorhanden om de beoogde 15.000 bunkers uit de grond te stampen. Men koos voor lichtere varianten en andere verdedigingswerken, zoals tankgrachten. Die werden vaak aangelegd midden door woonwijken en de parken bij de buitenplaatsen. Hele straten werden ontruimd, burgers geëvacueerd. Vervolgens werd de boel tot maaiveldniveau afgebroken. In de tussentijd zagen 'goede vaderlanders' hun kans schoon de deels ontruimde woonhuizen – de bewoners mochten 30 kilo bagage meenemen – leeg te plunderen. Onduidelijk is in hoeverre dat ook met de ontruimde buitenhuizen gebeurde. Soms, zoals bij het Zeeuwse Haamstede, kregen eigenaren voldoende tijd hun inboedel elders veilig onder te brengen.

Ontruimingen

In de kuststreek lag een aantal psychiatrische inrichtingen. In het midden van de 19e eeuw was wettelijk vastgesteld dat iedere provincie over zo'n instelling diende te beschikken.

Artsen waren er van overtuigd dat verblijf in rustige landelijke omgeving de patiënten goed zou doen. Vooral buitenplaatsen bleken geschikte locaties, door hun combinatie van huis en tuinen. Op last van de Duitse bezetter moesten de patiënten elders worden ondergebracht en kwamen de gebouwen leeg te staan. Het gebied werd leeggemaakt om ruimte te maken voor de Atlantikwall.

Endegeest

Een buitenplaats annex instelling voor ggz was Endegeest in Oegstgeest. Al in de 14e eeuw is sprake van een kasteel op deze locatie.

In het midden van de 17e eeuw, vlak voordat het middeleeuwse gebouw werd vervangen door een nieuw landhuis, logeerde de Franse filosoof en wiskundige René Descartes er nog. In de 19e eeuw was het huis eigendom van de Rotterdamse regentenfamilie Gevers, die het in 1895 verkocht aan de gemeente Leiden. Zij richtte het in als opvanghuis voor krankzinnigen. In de zomer van 1942 kregen de artsen te horen dat ze de 'betere' patiënten naar huis dienden te sturen en dat de rest elders in Nederland zou worden ondergebracht. Dat was een beter lot dan hetgeen de Duitse geesteszieken te wachten stond: daar lag euthanasie in het verschiet. Ondanks dat de buitenplaats deel uitmaakte van het Duitse

ELDERSCHANS BIJ
AARDENBURG.

THOORVLIET. verdedigingswerk, bleef Endegeest gespaard en bestaat het huis nog steeds. Dat geluk had ook Huis te Warmond. Dit classicistische landhuis werd op last van de Wehrmacht ontruimd omdat in de tuin een V1 raketinstallatie werd aangelegd. De lanceringsplaats is nooit afgebouwd, maar betonnen resten van de lanceerplek zijn nog herkenbaar.

Afbraak

Dat kan niet gezegd worden van andere buitenplaatsen langs de kust. Landgoed Leeuwenhorst bij Noordwijk bijvoorbeeld was begonnen als klooster.

In 1880 was daar een imposant neogotisch gebouw verrezen, met terras rondom en een grote tuin. In januari 1943 werd Leeuwenhorst afgebroken om plaats te maken voor een tankval, een rij betonnen blokken, soms met een gracht. Om vrij schootsveld te verkrijgen werden de bomen in het park gekapt. Eenzelfde lot onderging landgoed Reigersbergen aan de Haagse Benoordenhoutse weg. Dit huis, begonnen als boerderij, breidde in de 19e eeuw uit tot buitenplaats met een landschappelijke tuinaanleg. Ook hier moesten huis en tuin wijken voor de Atlantikwall. Aan het einde van WOII werd de omgeving zwaar gebombardeerd. Van de buitenplaats bleef weinig over.

Bij Santpoort lag in de 17e eeuw hofstede Hageveld. Na aankoop van gronden in de omgeving werd hier een buitenplaats aangelegd. Die kwam in 1817 in handen van de familie Elias. Later werd er een seminarie in ondergebracht. Toen de gebouwen te bouwvallig werden, verhuisde het seminarie

naar Voorhout. Het oude herenhuis werd vervangen door een boerderij, die op last van de Duitse bezetter is afgebroken.

Inundaties

Waren in Noord- en Zuid-Holland diverse buitenplaatsen door Wehrmacht of Kriegsmarine gevorderd, in Zeeland had men op een heel andere manier met de Atlantikwall te maken. Daar besloot de Duitse bezetter, na enige aarzeling, gebruik te maken van inundaties.

Inundaties moesten namelijk wel precies goed worden uitgevoerd: het water moest niet te ondiep maar ook niet te diep worden. Daartoe waren veel duikers en sluizen nodig, die allemaal bewaakt moesten worden. Dat vroeg om veel soldaten, en daarover beschikte de bezetter steeds minder. Ondanks dat werden delen van Zeeland in 1944 onder water gezet. Daarbij kwamen ook kastelen en landhuizen in problemen. Minstens acht buitens ondervonden zware schade aan huis en vooral aan de parken. Neem Duinvliet bij Domburg. Dit 19e-eeuwse huis werd waarschijnlijk door K.G. Zocher in neoklassieke stijl ontworpen en lag in een eveneens door deze architect getekend park. Dat werd door de inundatie van Walcheren zwaar beschadigd. Het duurde vier decennia voordat het was hersteld.

Elderschans

Vergelijkbaar is het verhaal van de Elderschans bij Aardenburg. Deze schans, een verdedigingswerk, werd in de 18e eeuw bezit van de Zeeuwse notabelfamilie De Beaufort,

die ook elders in Nederland buitens had. In het midden van de 19e eeuw zijn er zelfs vijf eigenaren, De jurist Pieter Hennequin weet het totale landgoed in handen te krijgen en bouwt een landhuis in eclectische stijl. Na 1919 ging het over in andere handen, totdat het goed aan het einde van de oorlog onder water werd gezet. Blijkbaar hadden de eigenaren daarna geen zin of mogelijkheden meer de schade te herstellen. Elderschans werd bezit van de gemeente, die het herbestede als school, gemeentehuis en later als vakantieverblijf en restaurant verhuurde. Inmiddels is het huis weer particulier eigendom.

Thoornvliet

In 1713 werd de 'schoone, playsante en welgelegen hofstede' met de naam Thoornvliet verkocht aan de Middelburgse regent Galenus Trezel. Die buitenplaats werd steeds vererfd op familieleden en was in 1794 eigendom van Johan Schorer. Nazaten van hem woonden er nog tot 1948; de laatste Schorer was getrouwd met de beroemde Nederlandse historicus Johan Huizinga. Tijdens hun leven maakten ze mee dat het huis werd gevorderd. Het werd het hoofdkwartier van de Atlantikwall in Zeeland.

Ingekwartierde Duitse soldaten zorgden voor veel vernielingen. Tot overmaat van ramp kwam het park onder water te staan na de inundatie van Walcheren. Eenzelfde lot was het kasteel Ter Hooge beschoren: werd het huis in de Tachtigjarige Oorlog flink beschadigd, in de 18e eeuw verrees er een zo goed als nieuw huis. In de 20e eeuw vervolgens woonde er de adellijke familie Van Lynden. Zij hadden in 1926 een

nieuwe tuin laten aanleggen, waarvan zo goed als niets na de oorlog over was.

Oorlogsschade

In Nederland liepen meer dan 200 kastelen en buitenplaatsen tijdens WOII op een of andere manier oorlogsschade op. Door vordering door de bezetter of naderhand door dat Canadese en andere geallieerde troepen er in werden ondergebracht. In sommige provincies werd rond kastelen en buitenplaatsen zwaar gevochten. Bombardementen en beschietingen reduceerden de eeuwenoude gebouwen tot hopen puin. Lang niet alles kon worden hersteld. De Atlantikwall heeft grote gevolgen gehad voor de Nederlandse bevolking. Eigenaren van kastelen en buitenplaatsen bleven – soms letterlijk – evenmin buiten schot.

Auteur Fred Vogelzang is hoofd onderzoek bij de Nederlandse Kastelenstichting, kenniscentrum voor kasteel en buitenplaatsen.

HUIS WARMOND.

Bezet en Bevrijd

Op 1 juni 2020 is het Dag van het Kasteel. Vanuit haar jaarthema *Bezet en Bevrijd: kastelen en buitenplaatsen in 1940-'45* ontwikkelt de Nederlandse Kastelenstichting publieksprogramma's op geselecteerde kastelen en buitenplaatsen.

DAGVANHETKASTEEL.NL